

FIGYELMEZŐ

AZ EGYETEMES LITERATURA' KÖRÉBEN.

Kiadó szerkesztők

SCHEDEL, VÖRÖSMARTY, szerkesztő társ BAJZA.

NEGYEDIK ÉV

Pesten.

Április' 21. 1840.

16. szám.

Tartalom. Hazai literatura. Budapesti Szemle, 1840. I. — Tarczy' Természettana. Folytatás (*War-ga János*). — Visszaigazítások. Az álnevü 45 ellen (*Bajza*).

HAZAI LITERATURA.

Vegyes.

Budapesti Szemle. 1840. *Első kötet.* Jelszó: *Legitimae inquisitionis vera norma est, ut nihil veniat in practicam cuius non fit etiam doctrina aliqua et theoria.* Bacon, *de Augm. Scient.* — Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv. Nbr. 267 lap. Vastag velinen, számos bibliographiai mellékletekkel. Angol fűzésben. Előfizetési ár négy kötetre 10 ft. pengő pénzben.

Mult évi novemberi vásárkor illy tartalmu jelentés jött ki a' magyar hirlapok mellett:

„Tíz éve, hogy egy hatalmas szózatra, mellyet nemzetiség és polgárisodás' ügyeiben a' bizodalom' figyelmével kísér most is a' magyar, rendkívüli mozgalom keletkezett a' lelkekben. Ép, egészséges mag, alkalmas földbe vetve, tudjuk, mi gazdagon szokott fizetni e' hazában. De a' felébredett ifju élettellel támadott a' szükség is azt hiven kísérni minden eresüléseiben, rendezni minden működéseit, vizsgálat alá vonni a' próbatételeket, kijelelni a' kész munkákat, szóval: *az élet és tudomány' viszonyos kiegyenlítése.* Ezen nagyszerü feladás leg- alább részbeni kivitelehez szándékozván járulni, az alulírottak 's néhány elvbarátjaik, több

rendbeli e' célra dolgozott értekezéseiket „Budapesti Szemle“ czim alatt, négy, összesen legalább isnyolczvan ivre terjedő kötetben fogják kibocsátani. Az írók különös tekintettel lesznek a' kor és társaság' életkérdéseire, 's hogy az ezek iránti szükséges figyelem meg ne osztassék, a' szépliteraturának kizárását szükségesnek vélték. *B. Eötvös József, Lukács Móríc, Szalay László, Trefort Ágoston, szerkesztők.*

Azóta a' vállalat az első kötettel meg is indult, előszó nélkül, de a' programma, a' jelszó, 's maga e' kötet' tartalma, úgy hiszszük, elég világosan fejezik ki a' czélt, mutatják miféle tárgyak jöendenek szönyegre, 's a' módot melly szerint e' tárgyak kezelve lesznek. Trefort Ágoston az anyagi érdekekről, Lukács Móríc az állati magnetismus és álmjárásról, b. Eötvös József a' szegénységről Irlandban, Schedel Ferencz az írói tulajdonról, Szalay László a' codificatióról értekeznek; 's így a' nemzeti gazdaság, közrendészet, a' törvényhozás általán 's egy külön ága, 's a' lélektan kezdenek képviseltetni. A' kérdések nem kevesebé érdekeseek mint életbe ható fontosságaik, 's ha szerencsésen fejtegettetnek, 's hason jelentességü értekezések' előhírnökei, úgy e'

gyűjtemény megérdemli minden művelt magyar' részvételét, 's a' vállalkozó könyváros minden buzgóknak pártolását. Lássuk tehát az egyes iratokat tartalmok szerint.

Nem tagadhatni hogy az újabb kor kitünő szeretettel adta magát oda az anyagi érdekek' előmozdításának, 's a' physical és mechanikai erők' tudománya nagyszerű találmányai-val viszonzani kezdi azon pártoltatását, melylyel az új kor eszközlője lett nem csak e' nagy eredményeknek, hanem közvetve egy még szebb jövődönnek. Mert hiszen az anyagi jólét nem czél, hanem út és eszköz a' szellemi, erkölcsi és socialis jóllétéhez, mód egy olly kor előteremtéséhez, mellyben a' szellemi tökéletesülést lekötő anyagi szükségek' legyözése után, a' szellemi javak, minden jótéteményeikkel, egyetemes birtokai lesznek az emberiségnek. Ez út *előkészítése*, véleményünk szerint a' jelen kor' feladása; 's nemzeti hálát érdemlenek mind azok, kik, miután Széchenyi István a' körülte alvókat félhalottaikból felrázta, veleszámra nem mindig kezét fogva is, az anyagi jólét' fejlesztésén munkálódnak e' hazában is.

E' kérdés tehát mindenek felett a' kor' kérdése, 's azért örömmel pillantjuk meg vitatóját mindjárt küszöbén egy az *élet és tudomány' közvetítését* irányzó tárnak. Nem volt ugyan célja az értekezőnek a' tárgyat ropant terjedelmében az olvasó elébe vezetni, vagy csak vázolni is; kezdetül elég volt a' kérdés' életfontosságát kimutatni, 's részletei iránt figyelmet gerjeszteni; 's ez vélekedésünk szerint sikerült. — Ő is elismeri, hogy az idő' iránya az anyagi érdekek körül forog mintegy ösztönszerűleg, 's rövid de beható szemlét tart azoknak statisticája felett: ő is egy nemesebb, egy fensőbb célzt sejtít a' háttérben, melly nem egyéb mint a' humanitás' eszméjének létesítése. „Jólét 's kényelem — u. mond — nem eléghetnek ki az emberben az istenit. Az anyagi érdekek' kifejlését előmozdító nemzedék' kedélyeiben lévő forrongás, nyugtalanság 's megelégetlenség nem egyéb, mint vágy, más, szellemileg erősebb 's a' jelennél felsőbb állapot után, mellyet csak az anyagi érdekek' teljes kifejlése fog előhozni, 's ez szinte tanusítja, hogy az anyagi érdekek a' szellemi életet az emberben el nem szunyasztják; 's ha jelenleg a' lángeszű termékenység némileg hiányzik, *oka idők' nagy tettekkeli viselésében 's illyes állapotok' fájdalmaiban fekszik.* Amerikában az

anyagi érdekek' kifejlése a' köz boldogság 's haladásnak feltétele, 's jólét függetlenné tevén az embert, nemes önértetet, erkölcsiséget 's hazaszeretetet szül, mert csak az, ki a' polgári társaság' javaiban részesül, igyekszik hona' javát öregbíteni. Köz jólét nélkül a' népnevelés nem terjesztethetik. Az amerikai Szövetséges-Statuoknak az anyagi érdekek' pártolása mellett is legtöbb iskoláik vannak; így Angol-, Francia- 's Poroszthonban is jóval több gond fordítatik jelenleg a' népnevelésre, azaz a' szellemi élet' ébresztésére mint 50 év előtt, midőn az ipar koránt sem játszá mostani szerepét. Angliában a' grózmozgonyokkal 's részvényes társaságokkal megjőve az akarat Irlandia' szerencsétlen sorsán segíteni, 's ha kevés történt, nem korunk' irányának barátaiban a' hiba. A' mozgonyok' tökéletesedésével hathatós szereket kaptunk a' felvilágosodás és tudomány' terjesztésére. Minden új eszme most nyolcz nap alatt europaivá válik. Mi minden éghajlat 's minden korban gondolatott 's elméltetett, mozgonyok 's tőkék' segítségével újra közre bocsátatik, és sokkal számosabb embernek sajátává lesz mint hajdanán. Újságok 's folyóiratok léteznek a' köz ember' tanítására. A' tudós és a' művész nem kénytelen többé egyedül a' szabadítékos osztályok' számára fáradni, 's munkáinak dicséretével megelégedni: olvasói fedik most anyagi szükségait 's vége van a' harcznak az anyagi szükséggel, melly szelleme reptét lebilincselé. Emberszeretet 's buzgalom a' szűkölködő és szenvedő osztályok' sorsát enyhíteni, korunk' jelességei közé tartozik. Hasztalan tehát azon félelem, hogy az anyagi érdekek a' szellemieket letiporják; mert valamint két külön nagyságu folyam párvonalban ugyan azon egy tenger felé siethet, úgy a' külön természetű 's egymást elősegítő érdekek' kifejlése is egyszerre történhetik. 'S miután értekező egy pillanatot vet a' mozgonyiparra, helyesen jegyzi meg, miképen „ha a' grózmozgonyok' alkalmazása általánossá és az emberi erő nagyobb részint elmellőzhetővé leend... azon erő 's idő szellemi tehetségeink' kiképezésére fog fordítatni, 's... megjövend az általános műveltség' idősza.“ — Ezek után az anyagi haladás' főbb előmozdítóit mutatja ki sorban. Nem tartóztathatjuk magunkat néhány hely kiirasától, hol a' vas utak' befolyásának szintolly teljes mint való képét rajzolja: „Iker testvérei, u. m. a' gró-

mozgonyoknak a' vas utak. Ezek a' legnagyobb jótéteményekhez tartoznak, mellyekkel a' tudomány 's műipar összepárosodott erővel megajándékozák az emberi nemet, a' földgolyónak hihetőleg más képet adandók: a' személyek 's árúk' olcsó, sebes és szabályos szállítása, a' nemzeti jólét 's polgárisodás' fő emelcsője lévén. Ezen igazság annyira meghatotta a' szellemeket, hogy még azok is, kik minden újításnak makacs ellenzői, a' vas utakért lelkesedni képesek, de valóban ezen óriási találmány a' népeket a' háboru, a' drágaság 's éhség' gyötrelmétől, a' nemzeti gyűlölségtől, munkatlanságtól 's tudatlanságtól felszabadítandja, földjeikről 's műhelyeikből az agy szokást kiküszöbölendi, 's még a' szegényt is képessé teendi idegen honok' látogatása által tapasztalásit nevelni, messze földön munkát, vagy boldogabb éghajlat alatt egészsége' helyreállítását keresni. A' vas utak az alsó osztályokra nézve a' missiók' szerepét játszandják, eszméket 's polgárisodást terjesztendők". 'S alább: „Az ember' haladásának mi sem kevesebbé kedvező a' növényi ragaszkodásnál a' földterenyéhez, mellyen létét nyeré. Ő évekig ugyan azon fortélyoknál, azon bánásmódnál, azon eszközknél, ugyan azon bal itéleteknél 's korlátolt nézeteknél marad. Ha kis körökben, falukban vagy mezei városokban él, ingere vetélkedésre 's alkalmá nagyobb munkásságra nincsen. Agy modora 's dolgainak álmos üzése köz szokássá válik, 's függése csekély számu kényuraktól zsihasztva hat reá stb". Ismét alább: „Az árúkra nézve figyelemre méltó, hogy a' sebes szállítás által a' bennök levő töke évenként sokkal többször, mint a' mostani szállítási rendszernél fogva, megfordíthatatik, 's hogy sok gyöngé, terebékeny tárgyak, mellyek nagyobb távolságra most nem is szállíthatók, akkor szállíthatatni fognak. E' szállítási rendszernél fogva minden vidék csak azt készítené 's természetüli, mit természeti sajátágainál 's fekvésénél fogva legnagyobb haszonnal 's legolcsóbban természetli. Egy tartomány vagy egy város, melly felesleges természetményei' eladására nézve csak szük körre volt szorítva, az egész hont vagy legalább egy részét vásárol nyereudi, 's olly dolgokat, miket előbb nagyobb költséggel önmaga készített, más tartományokból fog kapni stb".

Nem titkolja értekező, hogy az ipar és közlekedésnek illy nagyban elhatalmazása a'

kisbirtokos, kézműves és kalmárra nézve nyomasztó leszen; de ezt orvoslani a' szinte időnkben felébredt egyesülési szellem segitendi a' kereskedési és természetli részvényes társaságok, biztosító és kölcsönös segéd intézetek által a' munkások közt, melly utakon a' legkisebb tőkével is részt vehetni nagy vállalatokban. Legbensőbb meggyőződéssel írjuk alá, miket értekező e' tárgyban mond, 's vele együtt ohajtjuk „bár a' törvényhozó testek azt egész figyelmökre méltassák, nehogy a' munkás osztályok állapotjokat önmagok erőszakosan javítsák. A' kereskedési crisiseket 's következtökben gyári munkák' megszüntetését ez uton sem kerülhetvén el, az iparüző néptömegnek közeledése a' mezei népességhez szükséges, mit a' közlekedési és szállítási szerrek, a' vas utak és csatornák szükségképen véghez vieendnek, mert csak ezek' hiánya pontosítá össze eddig a' műipart egyes helyeken, 's nem káros következesek nélkül. Akkor a' mezei gazdaság a' műiparnak, 's ez viszont annak táplálékot nyujtand, ha a' szükség követelendi, kezeket is kölcsönözhet, 's ha az egyesülési szellem különféle iparágak közt viszonyos biztosító társaságokat szürend egy helyben, minden munkás' sorsa biztosítva léssen. Aztán köz jólétnek 's azzal új szükségeknek kell keletkezniök, 's mit most csak a' gazdag magánosan vagy családjával élvezhet, ez után a' tömeg is fog törekedni, 's azt egyesületek által elérni. A' faluk kis városokká fognak válni, nagy közös házakkal, köz fűtéssel, köz világítással 's külön köz hasznu intézetekkel". 'S tovább menve: „a' kiterjedtebb jólét népnevelést 's munkás osztályok' képviselését huzván maga után, nagy vállalatok, mellyekből a' haszon most leginkább néhány nagy capitalistára haramlik, köz hasznuk leendenek, vagy a' kormány által, vagy biztosinak felügyelése alatt fognak véghez vitetni, 's az agiotage-nak, a' nagy capitalisták 's csalók' zsarnokságának gát fog vettetni".

Áttérvén értekező honunkra, mindenek előtt a' csekély népesség' bal következeseit érdeklí, 's helyesen int hogy „míg kezek 's tőkék' hiánya miatt nem gyárthatunk olly olcsón 's olly jól mint a' műiparban elül álló nemzetek, óvakodjunk a' gyároktól, de természetliük azt, mire ezeknek szükségük van, 's vegyük a' gyári készítményeket ott, hol legolcsóbbak". A' mezei gazdaság' elümozditását köti tehát még

most szívünkre; 's miket itt az urbéri tartozások' megváltásáról, a' status' ehhez járulásáról, annak elmaradhatatlan következéseiről; ismét a' vasuti és csatornai közlekedésről egymásra való tekintettel, erre nézve is a' status' kötelességeiről 's kútfőről, a' vasutrendszer' alkalmazásáról Magyarországra mond, gondolkodó fejnek figyelemre méltó javaslatai. A' proletarismus' megelőzésére takarékpénztárak' állítását ajánlja, ha tőlök is nem csak helybeli hanem egyetemes és nagybani hasznot várunk. Itt is a' kormánytól vár legtöbbet, ha ez minden, pénztárral összekötött kir. hivatalnál egy takarékpénztári osztályt rendelne, 's az így lett pénzeket a' politico-fundationalis tőkék' módjára kezelné: mit mi azon tekintetből nem tartunk eszközölhetőnek, mert a' takarékpénzek után a' betevőnek a' betétel' napjától járván kamat, ellenben a' betételek' további gyümölcsöztetése a' köz pénzek melletti óvasokkal sem apródonként, sem olly hirtelen nem eszközölhetvén, hogy néha sokáig ne heverjenek, a' kir. táruk évenként roppant deficiteket szenvedhetnének. — Az áll, hogy nagy ideje mindent elkövetnünk, mi pangásunk és szegénységünkől kiséghet, különben—hogy értekezönkkel szóljunk itt is — a' parasztság még inkább elszegényedik, a' népesség nem szaporodhatik, a' földművelés, a' nagyobb birtokosoknak hitelhiány miatt investitiókra pénzök nem lévén, nem gyarapodhatik, a' pártok egymástól még inkább eltávoloznak, 's a' haza az örvény' szélén fog állani". De hála a' felvilágosodásnak! az értekezés csak néhány havak előtt iratott, 's már azóta is olly tetemes haladásokat tett polgári és erkölcsi életünk, hogy az értekező' némelly aggodalmai már csak a' multból hangzanak félénk. Mert újabb engedmények a' földművelő osztály' részére, egy váltójo' megalapíttatása, vallási és népi közfalak' ledöntése azóta egy szebb közélet' jövődjét tárta fel előttünk.

Gyakrabban 's hosszasan is szólaltatuk meg ez úttal az értekezőt, részint, mert az olvasó közönség csak most ismerkedik vele az irói pályán, részint hogy a' Budapesti Szemle' irányába 's előadásába némileg saját szemével pillanthasson.

Követi e' cikkelyt Lukács Móricz' a' állati magnetismus'ról és annak viszonyáról a' lélek- vagy kísértetlátáshoz. Miután a' mult századi francia materialismus egy a'

mi világunkkal érintkező szellemvilág' hitén vég csapást ejte, Swedenborg elfelejtetett, Mesmer' tanja főleg az őszintétlen, kérkedő mód miatt visszautasított, majd ámitás és kereskedés' eszközévé is aljasítottván, megvetetett: a' mi időnkben, kivált Wolfart óta az állati mágnesség ismét természettudományi észlelés' (observálás), legújában pedig főleg Kerner Justin közleményei' következtében még a' léleklátás is köz figyelem' tárgyává, 's az embernek a' rejtélyes iránti őszöntszerű hajlamánál fogva egyik legérdekeseb tudományi kérdéssé lön. Nálunk azonban e' mezőn, noha egy pár jeles álmjárású eset honi orvosok által is észleltetett, kimerítő fejtegetés' feladatává, kivált a' léleklátás' kérdése, nem tétetett. 'S e' mezőn, melly nem lehet kitünő fontosság nélküli mind azokra, kiket az emberszellem' minden oldalu ismerete érdekel, találkoznunk Lukács Móricz' urral; 's kinek eddig (főleg I. Byron utáni) poetai dolgozatait szerettük, azt e' teljes készülettel, mély felfogással 's éles ítéllettel irt értekezés után örömmel sorozhatjuk legalaposb tudományos fejünk, szerencsésb philosophiai írónk közé.

Miután értekező, irata' első részében a' kérdés' fekvésével ismertette meg olvasóit, 's az álmjárás' tüneményeit röviden felhordta, először a' régieb magyarázatokat vezetí elénk, 's azt a' legszokottabbat melly a' nevezett tünemények' legközelbi okául az állati életnek az agyrendszerben szunjadását 's egyszersmind a' dúcrendszerben felébredését hitte; 's itt sok világozossággal nyújtja az olvasónak azon boncz-és élettudományi előzményeket, mellyek nélkül a' tárgyhoz tudományosan szólni nem lehet. Következik az újabb mysticusok' véleménye, mi szerint a' mágnesi állapot a' bennünk lakó isteni szellenek (melly más és felsőbb a' léleknél) a' testtől független észrevévése; 's az Azais' nézete, melly nem csak újsága és különössége, de elméssége és, mint mi hiszszük, legalább a' valósághoz közelítése miatt minden természetvizsgáló és philosophus' figyelmét teljes mértékben megérdemli. Nem merénk ugyan kezét fogni Azaisval, midőn a' vonzó és visszalökő erők' helyébe az egy tágitót (expansiva) teszi, mert ezzel a' physical tünemények' megfejtése nem hogy könnyebbednék, sőt talán nehezbül; de a' mit az eszmék' képződéséről és mozgalmairól (gondolkodás) mond, azt csak azon okból, minthogy illy

magyarázat materialismusra vezet, elvethetőnek nem tartjuk. Azais kétség kívül messze megyen bátorságában, midőn az eszmeéletet legtitkosabb műhelyében meg akarja lesni; de azt vajjon tagadhatjuk-e, hogy az ész' munkálatai anyagi életmű nélkül nem gondolhatók? értvén a' véges (emberi) ész't; mert mihelyt azt bennünk az anyagtól függetlennek képzeljük, neki egyszermind és szükségkép *végtelenséget* kellene tulajdonítanunk, mit még a' spiritualisták sem tesznek. Ha tehát áll, hogy a' szellem a' test' korlátai közt korlátolt életet él, sőt hogy bennünk anyagi életművek nélkül nem is nyilatkozhatik, hogyan képzelhetnők még is e' munkálkodást tisztán szelleminek? és ha nem; vajjon nem kell-e megengednünk, hogy a' gondolkodás a' maga életművének anyagi változásaival is jár? Sőt az emlékező tehetség' csodáit — úgy az eszmék', mint a' fogalmak és ismeretek' reproductióját — lehet-e a' nélkül némi plausabilitással csak fel is tenni? Mi nem vagyunk a' materialismusnak, de a' spiritualismusnak sem szószólói, hanem a' két elvet a' tapasztalható világban olly bensőleg egyesültnék hiszszük, hogy az igazságot csak közepett kereshetjük; 's hogy mégis e', látszatra két factor két szélső rendszerre ada alkalmat, nem egyébrek tulajdoníthatni, mint hogy a' philosophus, a' szellem' lakja' és életműve' — az állati test' — studiuma' mellőzésével, sőt valószínűs oppositíóban a' physiologiával, melyet figyelmére sem méltat, sőt melytől fázik, tartván nehogy az őt kényelmes gondolatsétaiban megzavarja: az emberi szellemet kitépi azon kapcsolathól, mellyen kívül felfogásunk' tárgya sem lehet, mellyen kívül létezéséről is csak okoskodás' útján nyerhetünk fogalmat; 's így leszen hogy neki az *anyagban* is, anyag-talan munkálkodást tulajdonít. 'S épen ezért ne csodáljuk, ha e' kizáró bánás némely újabb physiologusoknál mintegy visszahatást gerjesztve, újra ismét ellenkező, u. m. materialistai szélsőséget idéz elé. Ezért helyesen hibáztatja Fischer (kiről alább) a' physiologia és psychologia' elválasztását; csak hogy a' hiba itt nem annyira a' természetvizsgálóké — mert hiszem kik adák eddig a' legjobb anthropológiákat, ha nem ők — 's nálók az elválasztás inkább csak módszerei; hanem a' philosophusoké, kiknél az érdemlegi. Physiológiát tehát, uraim, és örökké physiológiát, ha nem akarjátok, hogy psychológiátok agykoholmány

legyen. 'S alább látni fogjuk, hogy értekezünk' magyarázata is nem csak nem ment a' materialistai szagtól, ha e' nevezet anyagi úton külekező tünemények' anyagi fejtegetésére alkalmazható, hanem hogy azt *erkölcsi* tüneményekre is kiterjeszti. — Következik még Fischer bázeli prof. inkább közepett járó nézete, melyet per eminentiam *physiologiainak* nevezhetünk, mert a' physiologia tágabb értelemben véve a' lélekről is tanít, a' mennyiben az, adat- és letdologképen észleletünk', 's erre támaszkodva philosophálásunk' tárgya lehet. F. szerint *lélek és életerő* egy elv, de különbözőleg szövetkezett az anyaggal, 's azért különbözőleg munkálódó: 's ez egységet épen a' mágnesi állapottal bizonyítja, mellyben a' tenyésző életművekben ható életerő, szokott szabályos kötöttségétől feloldva, ugyan azon tüneményeket küllöli, mellyeket rendszeren csak az idegrendszerben fejt ki. (*Folytatjuk*).

Természettan.

- 1) *Természettan az alkalmazott mathesissel egyesítve... Tarczay Lajos által, Két kötet stb.*
- 2) *Népszerű égrajz (Astronomia popularis). Irta Tarczay Lajos stb.*

(Folytatás).

Az első résznek, a' mozgonytudománynak előjegyzeteiben, a' mozgékonytságot mint a' testek egyetemes tulajdonságát a' tehetetlenség, mint annak ellentétele, mellett szerettem volna látni. Egyébiránt a' testek egyetemes tulajdonaikkal a' természettanban igen rosszul és rendszeretlenül állnak, még egyedes és részletes tulajdonságait sem ismerjük természetlanlag a' testeknek, és már egyetemeseket akarunk, azért itt másról nem lehet szó mint külső jellemű tulajdonságokról, 's ezeket én a' bevezetésben röviden érinteném, a' nélkül hogy a' természetannak most vegytani, majd mozgonyi, majd ismét életművezeti részébe ugrálnék, annyival inkább mert azokat az egyetemes, külső jellemű tulajdonságait a' testeknek, egy jól elrendelt iskolában a' gyermekek még a' gondolkodásgyakorlatoknál tartoznak megtanulni.

Az előjegyzetekben látom az első rész' jeles fölosztását, melly a' szilárd, híg, és légnemű testek' egyensúlyi, mozgási és hullámmási lépésőin három szakaszokba foglalt, ismét három három fejezetekben foglaltatik, negyedik

szakaszban áll a hangtudomány. Jeles ezen föl-
osztás, mert a' testek' hármas tüneményelvére:
a' nyugalomra, mozgásra és a' hullámzásra a-
lapul; és midőn eddigi természetainak a' hul-
lámzási tüneményeket csak röviden a' cseppes-
higakra vagy legfőlebb a' hangtudományra szo-
ríták, ez, a' hullámzási tünemények fejtegeté-
sét, a' szilárd, a' híg, és légnemű testeken ke-
resztül viszi. — Ugyan itt a' tiszta mozgonytan'
nevezetes tételei vannak kifejtve az erők' tá-
madási, kihatási és nagysági határozásaikról.
Az erők' kihatásánál nevezetesen a' Duchayle
által eléadott egyenlő, egyenlőtlen de összemér-
hető, és összemérhetlen erők' kihatójának e-
setei, valamint az ezekre alapuló erők' nagy-
ságának háromszögvényi képlete $R =$
 $\sqrt{(P^2 + 0^2 + 2 \cdot P \cdot 2 \text{pótkéb } \varphi)}$, mert itt függvényes
mennyiség nélkül szabatosan határozni sem le-
het. Nincsenek ugyan itt az erők' kihatásának
eredményei Poisson, Cauchy, Francœur 's más-
ok értelmében fejtegetve, de mint szükség ter-
mészetanban, az elvek fölállítvák, a' mathe-
sishen jártas azokra biztosan építhet.

Az első szakasz' első fejezetében *Szilárd-
álltan* cím alatt a' szilárd testek' egyensúlyá-
nak tudománya tömötten és fő elveiben adatik,
nagyobb részint érintve vannak az erők' műve-
knek életre alkalmazásai is. — Azonban az ar-
chimedesi, és a' közönséges csigásor' törvényei
nem láttatnak egymástól teljesen megkülön-
bözötten lenni (§. 161.). Az Archimedes' csiga-
sorának fő törvénye ez: $P:2=(1:2)^n$; itt n je-
lentvén a' mozduló csigák' számát. A' közönsé-
ges csigásorok' fő törvénye pedig ez: $P:2=$
 $1:n$; itt n a' csigákat kerítő kötelek számát je-
lentvén. Hasonlóan homályos a' §. 163. a' lejtők
általános törvénye egyedül m pótkébelnek, n
pótkébeli fölcseréléseért, hol gondolatom sze-
rint ezeknek kellene állni $P:2=f \text{dekeb: } x \text{dfkeb.}$
— Úgy de hce $\Delta \text{ } \text{deg } \Delta$ vagy fde Δ , mellyek
közül fde = m, xdf pedig = m pótkéb stb.

A' második fejezetben *Szilárdmoztan* cím
alatt, a' szilárd testek' mozgásának tudománya
adatik, még pedig az első cikkelyben általáno-
san, a' másodikban a' földi, harmadikban az
égi mozgás.

Az első cikkelyben az általános mozgás'
törvényeinek mathesisi szorossággal, de azért
érthetőleg lehúzott következő képleteit nem
lehet eléggé nem méltányolni, azért, mert na-
gyobb részint az egész, sőt minden mozgás' fo-
galmainak alkalmazásai ezekre alapulnak 1)

$$C=hT=2kT \text{ minthogy } 2) S=\frac{CT}{2} \text{ után } T=1''$$

$$\text{vételvén } k=\frac{h}{2} \text{ 3) } S=\frac{hT^2}{2}=kT^2, \text{ 4) } h=\frac{2S}{T^2}$$

$$\text{vagy } k=\frac{S}{T^2} \text{ 5) } T=\frac{\sqrt{2S}}{h}=\frac{\sqrt{S}}{k} \text{ 6) } C=$$

$$\frac{h\sqrt{2S}}{h}=\sqrt{2hS} \text{ 7) } S=\frac{C^2}{2h}. \text{ Láthatni, hogy}$$

ezen képletekben $k=a'$ szabadon eső testek
által $1''$ alatti leírt köz és $h=a'$ szabadon
eső testek' súlyereje viszik a' fő szerepet, mely-
lyek közül nálunk $h=31,0301$, $k=15,5155$. —
Midőn már a' percinga' hosszasağa után hatá-
roztatik meg a' másod perc alatti köz és a' súly-
erő is, $t=\frac{\sqrt{2S}}{h}$, ebből $l=\frac{h}{2}=\frac{2k}{2}$, melly-
ből $k=\frac{1S^2}{2}$, $h=1S^2$; következik, hogy a-

kár a' percinga' hosszasağának meghatározás-
módját adni kell Forster, Sabine, Biot, Kraft 's
mások szerint, vive az egyenlítő alatti súlyerő-
re, akár a' köz és súlyerő' meghatározás mód-
ját Galilei, Riccioli, Grimaldi, Atwood 's mások
után, mert a' percinga' hossza a' köz és súly-
erő után, ezek ismét a' percinga' hossza után
láttatnak határozva lenni, és pedig már ered-
ményben, a' mi az embert a' mathesis' szár-
nyain kilábolhatlan körbe 's üres alakokba vi-
heti, mert a' mathesisnek is megvannak a'
maga tartalmatlan ürességei, mint a' pusztá
énleges észtannak.

Warga János.

(Folytatása következik).

V i s s z a i g a z í t á s o k.

VIII.

Az átnevű 45 ellen.

A' Hirnök és Százada legújabbban azon irányt
látszanak venni, hogy egészen piszkolódások' tá-
rává alacsonyuljanak. Egy idő óta alig jelenik
meg szám, mellyben ne volna cikkely a' leg-
orezátlanabb garázdaságokkal megtömve, 's nincs
irat eléggé durva, vagy eléggé botor, mellyet a'
tiszta felfogásu és híres urbanitású szerkesztő
— ki legújabbban is *türelmet, igazságot, sze-
lidséget* predikált — lapjaiba fel ne vegyen,
mihelyt az az academia, Athenaeum vagy ennek
szerkesztői ellen van intézve. Mi ezel van illy
cikkelyek' közlésével, már volt alkalom fejtegetni,
's minthogy a' közönség is napról napra tisztábban
kezd látni, kezd észre venni, mint tiszteli Orosz
a' maga olvasóit, rola többé szót is vesztegetni
kár; de nem kár, sőt közelesse minden igazság-

barátnak, fáradságot nem kimélve, időt nem sajnálva, világosságra hozni az ámitásokat és megismertetni az ámitokat, kik koronként rágalom-műhelyökből előbúván, felmutatják, mit titokban, ártó szándékkal, ügyek és személyek ellen koholtak.

Legújabbán az Orosz-Század' 24. és 28. számaiban egy esoda eszű ember ütötte fel fejét 45 szám alá rejtve, ki ha annyi szellemmel bírna, a' milyen dühös és kártékony szándékú, bizonyosan, mint egykor sz. Jánost a' pogányok, argumentumai' olajában főzne meg engem: de szerencsétlenségére nincs több esze, mint egy szünyognak, melly maga röpül a' gyertyalángba. Ő, például, meg karja mutatni számokkal, hogy én mint igazgató rosziul gazdálkodtam a' színház jövedelmével, és mit mutatnak meg számai? Epen az ellenkezőt, épen azt a' mit tagadni erőködik; ő a' „Felfordult világ“ írója ellen duhósködvén — jözan ok nélkül! — az álnevű irokat *sicariusoknak* nyilatkoztatja*) és morzsányi eszével ki nem bírta gondolni, hogy így magát is sicariussá tette, mert maga is 45 szám alatt álnevűködik.

Illy különös példányával az Orosz-Század' hőseinek alig volna érdemes szót váltani, ha dolgokat nem csevegne, mellyek csupán azért kaphatnának itt ott hiteltre, mert színházi számadásokat illetven, a' közönség' láthatási körén kívül esnek's így szükségessé teszik a' felvilágosítást.

Mai napon veszem szinigazgató-választmányi jegyző *Balla Endre* úr' levelet, mellyben ezt írja hozzám: „A' választmány közelebb volt üléseben hozott határozata által nekem tette kötelességemé, a' tek. urat szívesen's tisztelettel megkérni az iránt, hogy azon (a' levélben érintett) árjegyzékeknek leendő átnézéséhez's az illető számadásokkal összehasonlításához egyik választmányi tagnak segédkezeket nyújtani ne terheltessék“. E' levél, mint adata bizonyítja, mai napon (ápril 8. 1840) iratott és küldetett hozzám; holott az álnevű 45 a' Század' 28. számában már mart. 26-rol ezt írja: „Az igazgató választmány kénytelen volt a' napokban (tehát még pár nappal legalább is előbb mint mart. 26.) *Bajza urat az iránt felszólítani, hogy az igazgatása' idejébéli tartozásokat tisztára hozni segítően*“. Megvallom, ha én egy illy kétes ügy mellett akartam volna ügyeskedni, mint álnevű ellenesem, ezen dolgot nem hoztam volna közönség' elebe, mert mindenkinek igen feltűnhetik, hogy 1837diki (vagy legfeljebb 1838. januáriusi) számadási dolgok 1840. martiusban vetetnek kérdésbe és akarnak tisztára hozatni, azaz két év és két hónap mulca, a' mi, ha nem hanyagságot, minden esetre pontatlanságot bizonyít, s épen az ellen van, mit 45 vedeni és tisztogatni akar, és új erős bizonyosága 45 igen szegény itelő tehetsegének. De továbbba: az adatok' egybebecsüléséből kiátolag világos, hogy 45 igen be van

*) E' cikkely még Orosznak is tetszett (mirabile dictu!) s mégis kiadá ellene ezen nevetséges dühösködések. Újabb adat arra, mit felebb mondek, hogy ő mindent felvesz lapjaiba, mi az Athenaeum ellen van. — Oh ez az Athenaeum! ez a' Figyelmező! ha ezeket Orosz megbuktathatná! akkor volna diadalom, hegyen völgyön lakodalom!!!

avatva a' mostani igazgatás' tanácskozásaiiba, végzéseibe, mert tizen hat nappal is előbb tudja meg a' határozatot, mint éa, kit az legközelebből illet, és világos abból, hogy 45 az árjegyzékeken fekvő tartozást olly határozottan, legutolsó krajezárig, megmondja. Ki ketelkedik illyek után, hogy ezen 45 számú gavallert kutatni érdemesnek tartanám, könnyen ki fognam találni, mellyik bokorból kelljen őt kiugrasztanom.

Ez, ámbár elég furcsa és bélyegző, mint nem tartanak némelylek akármilyen nyomorú és hitvány eszűkört is magokhoz méltatlannak, még kicsiny dolog: különösebb és nagyobb tekintetet érdemel az, mi módon akarja ezen 45 megmutatni, hogy én rosziul gazdája valék a' színházi jövedelmeknek. Azt mondja t. i. hogy én *nem egészen egy éves rövid igazgatásom alatt 39,584 ft és 34 kr költöttem el; az igazgató választmány pedig az én elmenetletése m*) után másfél éves (hosszú, nemde?) idő alatt 68,559 ft 46 kr.**)*. — Nem vizsgálván azt most, igazán mondatik-e meg az idő, igazak-e a' számok? vegyük őket igazaknak's nézzük csupán azt, mi következik belőlök, és ha következik-e, mit 45 erőszakosan kifacsarni akar? Azon mennyiséget, melly általam elköltöttnek mondatik, osszszuk fel 10 részre, az az 10 hónapra (mert eddig tartott az én igazgatásom); azon mennyiséget pedig, melly az igazgató választmány által elköltöttnek állittatik, osszszuk fel 18 részre (vagy 18 hónapra, más felévre)'s az eredmény ez:
Én elköltöttem egy hónap alatt 3,958 ft 27 kr.
A' választmány — — — 3,808 „ 52 „

Lehúzva e' másodikat az elsőből, marad 149 „ 35 „. És így én honaponként 149 ft 35 kr., tíz hónap alatt pedig 1,495 ft 50 krral költöttem többet, mint a' választmány, ugyanannyi idő alatt. — Ezen 1495 ft 50 kr. már magában is felette csekély összeg: csekélyebb, hogysem rosziul gazdálkodást lehessen belőle következtetni: de mivé fog törpülni még, ha a' körülményeket figyelembe vesszük. Emiekezünk csak vissza, hogy én egy új, mindenben szűkölködő, mindenben szegény színházat vettem át, mellyről Földváry Gábor úr, mint választmányi elnök, maga ezt mondja: „Figyelembe veendő, hogy a' t. n. vármegye a' színházzal csak 25

*) Ezen szó' fulánkját, mint kofabeszédet megvetem. Nekem a' részvényes társaság' jun. 6. 1838. tartott gyűlésében gr. Ráday Gedeon' indítványára köszönet szavaztatott *füradságomért*; lemondásom után megkértem, járnék be a' választmányi ülésbe, és jártam juniustól egész augustusig: a' mik nem történhetnek ha 45 igen elmés kifejezése szerint *elmenettettem* volna. De végtére Földváry Gábor úr alább idézendő elnöki hivatalos jelentésében, mindjárt az első lapon mondja, hogy: „a' részvényes társaságnak 1838. jun. 6. tartott nagy gyűlése előtt jelentünk, hogy addigi színházi igazgató t. Bajza József úr hivataláról lemondott vala“. Illy körülmények között *elmenetetésről* csak az beszélhet, kinek esze ment el.

**) Ez nem tudom, honnan tetszik ki, miután Földváry Gábor úr' világosan mondja, hogy 16 hónap alatt a' választmány 218,147 ft 51 és ¼ kr. költött. Lásd: Jelentése a' pesti nemz. színház' igazgatására összeállott részvényes társasági választottságnak. Pesten Trattner-Károlyinál 1840. a' 7. lapon.

diszitményt 's néhány hónapra is (én azt mondom egy hónapra is) alig számított ruhatárt adott által; a' zeneműszerek, zenedarabok pedig 's általában véve a' könyvtár rosz fordítású 's csak igen nagy szorultságban használható régi darabok' jegyzékét kivéve — egészen hiányzottak^{*)}). Ezen hiányzó dolgok' legnagyobb része az első tíz hónapban, az én igazgatásom alatt, készült. Es a' ruhatárra elköltött 16,016 ft 23 kr. diszitményekre elköltött 10,226 ft 40 kr. ^{**) —} elhallgatva a' szerep és hangjegy-irási, a' fordítási költségeket, elhallgatva egyebeket — nagyobb részint az általam elpazaroltnak mondott penz-mennyiségből költetett. Ellenben az én lemondásom után a' választmány egy mindenkivel felkészített, ellátott színházat vett át, hol illy rendkívüli, ezerekre menő, költségek többé nem voltak. 'S ime, mind ezen nagy költségek mellett, mennyivel költöttem én többet aránylag, mint az igazg. választmány? 1495 ft 50 krból álló esekélyeséget!!! 'S ez aztán argumentum az orosz-századi álnevű böles előtt annak megmutatására, hogy én rosz gazda voltam, az igazgató választmány pedig jó, mind a' mellett hogy a' választmánynak csaknem olly mennyiség kellett rendes költségekre, mint nekem, rendes es rendkívüliekre. Valóban nehéz elhatározni, mit kelljen inkább bámolni az illy beszédekben, a' szemtelenséget-e vagy a' határt nem ismerő kajanságot, mert hogy kétszer kettő sem több sem kevesebb négynek, azt talán Kimizsi' gyermekkori koponyájával is ki lehetne számoltatni. Figyelembe kell venni végtére azt is, hogy én a' színház' gazdasági igazgatásában januárius hónapon túl (1838.) felette kevés részt vettem 's ha volt volna rosz gazdálkodás, pazarlás 10 hónapi igazgatásom alatt, akkor is nem magamnak, hanem hármunknak t. i. *Földvály Gábor* és *Ilkey Sándor* bíró uraknak velem együtt van részök ezen pazarlásban, kik, a' nálam levő választmányi hiteles jegyző könyv' bizonyítása szerint, igazgatásom' utolsó négy hónapjában a' gazdasági dolgokra felügyeltek. Nem kell feledni azt se, mit már más alkalommal is előadok, hogy a' költségeknek egy nagy része választmányi határozatok' következtében tetettek, miket nekem tulajdonítani rosz gazdálkodásul merő oktalanság.

Mi a' 13,334 ft 44 kr. adósságot illeti, melyet mi három pazarló az első tíz hónapi igazgatás után a' színházra hagyunk: még kérdés, vajjon ezen számok is igazak-e, mert a' régi fizetetlen árjegyzékek' rendbeszedése is csak most határozottat el, de ha valósággal igazak is, a' felebbiek után igen könnyű rájuk nézve a' felelet: ne kelljen t. i. az én igazgatásom alatt olly sok költséges dolgokkal magát ellátnia a' színháznak, ma nem volna adósság. Van még itt azonban egyéb is tekintetbe veendő. Igazgatásom' első hónapjaiban (septembertől februáriusig) az igazgató választmány'

*) Lásd az idézett Jelentés' 5. lapj.

**) A' Jelentés' 6. lapj.

Az Athenaeumból hetenként kétszer, úgymint esőtörtökön és vasárnap, jelenik meg egy ív; társából, a' Figyelmezőből, minden kedden egy ív. velinen. Ára a' kettőnek helyben kihordással, 5 ft.; postán, nyomtatott boríték alatt 5 ft. 48 kr. cp. Évnyegyenként is válthatni példányt 2 ft. 30 kr. és postán 3 forinton. Kiadó hivatal Pesten, Zöldfa utca, 267. sz.

Nyomatik Budán a' magyar kir. egyetem' betűivel.

határozatából négy pénteki és egy keddi napon hónapoként nem voltak színi előadások; a' mi öt hónap alatt 25 napot teszen; mind annyi veszteség a' jövedelemre nevezve! és september, october, november hónapokban, midőn meg nagyobb jövedelmek voltak, nem esekély veszteség. Emlekezni kell továbbá azon iszonyú telre 1838ban, midőn még olly fő utcáin is Pestnek mint a' magyar színházhoz vivő Hatvani utca, hintok dőltek fel a' tömerek hoban; midőn az emberek sem kocsin sem gyalog nem találtak igen kenyelmesnek a' színházba járást, midőn az akkor még újdonság és nagy divatban levő Schodelné is csak ritkán csinált nagyobb jövedelmű házakat, mint a' mennyi neki egyszeri föllepéséért fizettetett^{*)} nem az en rosz gazdálkodásom miatt, hanem az igazgató választmány' határozatából. Nem kell feledni végtére, hogy az árvíz is az én igazgatásom' idejébe esik, midőn ismét 25 napig volt zárva a' színház. Ez ugy-e, mind nem az én hibáim t. i. sem a' nagy tel, sem a' kis jövedelem, sem a' nagy árvíz? Ne legyen ezen 50 nap' elvesztése, ne a' többi csapások, ne a' mindenben szűkölködő színház, bizonyosan nem 13,334 ft. 44 kr. adósság, hanem talán két ennyire menő tőke-szerzessel vadolnának most a' 45-fele emberek, mert hiszen a' kajanság ebből is tudna vádat koholni. 'S ime így világosodnak ki a' dolgok, így fordulnak vissza a' rosz akarat' fegyverei a' gonoszokra, így jó napfenyre, ha méltányosak vagyunk 's kis belátással is bírunk a' dolgokba, hogy ki ellen illy súlyos körülmények között csak 1495 ft 50 kr. hozhatunk fel vadaskodásul, az még sem volt olly felette rosz gazda, az igazgató választmánynyal hasonlítva, mint a' felfuvalkodottság merges bajuszpöderek között kürtöltői szereti és kürtöltői álnevű teremtményei által. Illyenekből állanak az en színigazgatói *turpisságaim* és *álságaim*, melyeket 45 emleget, melyeket a' választmány mind eddig nem akart fölledezni azon egyszerű okból, mert vádatokat fölfödözgetni, az az koholni, igen könnyű, hozzá a' 45-fele emberek' rosz akaratának csak egy huszad része kell, de az alaptalan vadaskodás nem választmányok' dolga, es bebizonyítani is a' mi csupán csak rágalom, kissé nehez 's arra néha negyven öt fej sem volna elégséges. Az igazgató választmány igen okosan hallgat, mert jobban van értesülve a' dolgok felől, jobban tudja, hol fekszik a' nyúl, mint az álnevű 45-ök. (*Vége következik*).

Bajza.

*) Jan. 25. Ismeretlenő	—	—	—	269
Febr. 3. Montecchi és Capuletti	—	—	—	554
Febr. 7. Ismeretlenő	—	—	—	270
Febr. 14. Montecchi és Capuletti	—	—	—	153
Febr. 25. Norma	—	—	—	204

váltó forintot hoztak be a' napi költségek' levonása után. — Januárius 15től, midőn szerződése kezdődött, az árvíz, Schodelnének minden egyes föllepése körül belől 400 váltóba került az igazgatóság'nak, vendég-szerepei pedig 500, 250 és 375 váltó forintjával fizetettek.